

revolucí, která začala s objevením se demokracie a individualismu. Podařilo se mu objevit hlavní příčiny jejich hluboce zakořeněného neštěstí – sociální změny a nejednotnost – a v boji s nimi učinil maximum. Není pochyb o tom, že jedním z jeho nejsilnějších motivů byla snaha vrátit občanům štěstí. Určité důvody, o nichž v této kapitole pojednám později, mne přivedly k přesvědčení, že se zcela mylil, když doporučoval lékařsko-politickou terapii, tj. zastavení změny a návrat ke kmenovému systému. Toto doporučení, i když není jako terapie proveditelné, svědčí o Platónových diagnostických schopnostech. Ukazuje také, že věděl, co není v pořádku, že rozuměl tlakům či neštěstí, pod kterým lidé trpěli, i když se mylil v tom základním, totiž že dokáže tento tlak zmenšit a obnovit štěstí lidí, pokud se mu je podaří přivést zpět ke kmenovému systému.

V této kapitole bych rád podal velmi stručný přehled historického materiálu, který mne přivedl k uvedeným názorům. Připojím také několik kritických poznámek ke své metodě historické interpretace. Postaći tudíž konstatování, že si nečiním nárok na vědeckost této metody, neboť historickou interpretaci nelze nikdy přezkoumat tak přísně jako některou z běžných hypotéz. Interpretace je *hlediskem*, jehož hodnota spočívá především v jeho plodnosti, v jeho schopnosti osvětlit historický materiál, vést nás tak, abychom našli nový materiál, a pomoci nám jej smysluplně uspořádat a sjednotit. To, co zde hodlám říci, není tedy míněno jako dogmatické tvrzení, jakkoli směle možná vyzní vyjádření mých názorů.

I.

Naše západní civilizace vznikla v Řecku. Zdá se, že Řekové byli první, kdo učinili krok od kmenového systému k humanismu. Zamysleme se nad tím, co to znamená.

Raná řecká kmenová společnost v mnohém ohledu připomíná taková společenství, jako je třeba společenství polynéských Maorů. Malé skupiny bojovníků, které obvykle žily v opevněných osadách, ovládaných kmenovými náčelníky, králi či aristokratickými rodinami, vedly na moři i na souši různé války. Mezi řeckým a polynéským způsobem života jistě existovaly mnohé rozdíly, neboť – jak připouštím – kmenový systém nevykazuje žádnou uniformitu. Neexistuje žádný normalizovaný „kmenový způsob života“. Podle mého názoru však existují některé vlastnosti, které lze najít u většiny, ne-li u všech těchto kmenových společností. Mám na mysli jejich magický či iracionální postoj ke zvykům společnosti a tomu odpovídající přísnost těchto zvyků.

Magickým postojem ke společenským zvykům jsme se již zabývali. Jeho hlavním rysem je nerozlišování zvykových či konvenčních pravidelností života ve společnosti a pravidelností, které nacházíme v „pří-

rodě“; obojí je často spojováno s vírou v jejich prosazení nadpřirozenou vůlí. Přísnost společenských zvyků je ve většině případů pravděpodobně jen jiným aspektem téhož postoje. (Existují důvody pro to, domnívat se, že tento aspekt je mnohem primitivnější a že víra v nadpřirozeno je jakousi racionalizací strachu ze změny běžného postupu – strachu, s jakým se můžeme setkat u velmi malých dětí.) Hovořím-li o přísnosti kmenového systému, nechci tím tvrdit, že v kmenovém způsobu života nemohou nastat žádné změny. Spíše mám na mysli, že poměrně řídké změny mají charakter náboženských konverzí či zvratů, nebo zavedení nových magických tabu. Nejsou založeny na racionálním pokusu o zlepšení sociálních podmínek. Takovéto změny jsou však vzácné, a jinak tabu přísně regulují a ovládají všechny aspekty života. Neponechávají mnoho skulin. V takovémto způsobu života se objevuje jen málo problémů a neobjevuje se v něm nic, co by vpravdě odpovídalo problémům mravním. Tím netvrdím, že by příslušník kmene někdy nepotřeboval dostatek hrdinství a vytrvalosti, aby jednal v souladu s tabu. Pouze chci říci, že jen zřídkakdy bude na pochybách, jak by jednat měl. Správná cesta, i když při jejím sledování je nutno překonávat obtíže, je vždy určena. Je určena tabu, magickými kmenovými institucemi, které se nikdy nemohou stát předmětem kritické úvahy. Dokonce ani Hérakleitos jasně nerozlišuje mezi institucionálními zákony kmenového života a zákony přírody; obojí u něho mají tentýž magický charakter. Protože jsou instituce založeny na kolektivní kmenové tradici, neponechávají žádný prostor pro osobní odpovědnost. Tabu, která zakládají určitou formu skupinové odpovědnosti, mohou být předchůdcem toho, co nazýváme osobní odpovědností, avšak od základu se od ní liší. Nejsou založena na principu rozumové odpovědnosti, která musí skládat účty, nýbrž spíše na magických idejích, jako je idea usmírování sil osudu.

Je dobře známo, kolik tabu dosud přežívá. Náš způsob života je jimi stále provázen; tabu spojená s jídlem, se zdvořilostí a mnohá jiná. V našem způsobu života je neustále se rozšiřující pole osobních rozhodnutí se svými problémy a odpovědnostmi, omezované na jedné straně zákony státu, na druhé straně různými tabu dodržovanými ze zvyku. Důležitost tohoto pole známe. Osobní rozhodnutí mohou vést ke změně tabu, ba dokonce i politických zákonů, neboť ty již přestaly být tabu. Veliký rozdíl spočívá v možnosti rozumové reflexe těchto záležitostí. Svým způsobem začíná rozumová reflexe Hérakleitem.⁶ Hledání „nejlepší ústavy“ Alkmaionem, Faleem a Hippodamem, Hérodotem a sofisty nabývá postupně na problematičnosti, a o té lze racionálně diskutovat. Dnes mnozí z nás činí racionální rozhodnutí o potřebnosti či nepotřebnosti nového zákona a o jiných institucionálních změnách; jsou to roz-

hodnutí založená na odhadu možných důsledků a na vědomém preferování některých z nich. My uznáváme racionální osobní odpovědnost.

Magickou, kmenovou či kolektivistickou společnost budu také dále nazývat *uzavřenou společností*, zatímco společnost, v níž se jednotlivci musí rozhodovat osobně, budu nazývat *společností otevřenou*.

Uzavřená společnost ve své nejlepší podobě může být právem přirovnána k organismu. Lze na ni do značné míry aplikovat tak zvanou organickou či biologickou teorii státu. Uzavřená společnost připomíná stádo či kmen tím, že je poloorganickou jednotkou, jejíž příslušníci drží pohromadě polobiologické svazky – příbuzenství, společný život, sdílení společných snah, společná nebezpečí, společné radosti a společné strasti. Je stále ještě konkrétní skupinou konkrétních jednotlivců, kteří se k sobě vztahují nejen prostřednictvím takových abstraktních sociálních vztahů, jako je dělba práce či výměna zboží, nýbrž také prostřednictvím konkrétních fyzických vztahů, jako je hmat, čich a zrak. I když je třeba taková společnost založena na otroctví, existence otroků v ní nepředstavuje od základu jiný problém než existence zdomácnělých zvířat. Schází v ní tedy ty aspekty, pro něž organickou teorii nelze úspěšně aplikovat na společnost otevřenou.

3 Mám na mysli aspekty, které souvisejí s tím, že v otevřené společnosti mnozí její příslušníci usilují o společenský vzestup a chtějí zaujmout místo jiných příslušníků. To může vést například k tak důležitému společenskému jevu, jako je třídní boj. V organismu nenalezneme nic, co by bylo obdobou třídního boje. Buňky či tkáň organismu, o kterých se někdy říká, že odpovídají příslušníkům státu, snad mohou souperit o potravu; avšak neexistuje žádný vrozený sklon části končetiny stát se mozkiem, nebo jiných částí těla stát se břichem. Protože v organismu neexistuje nic, co by odpovídalo jedné z nejdůležitějších charakteristik otevřené společnosti, tj. boji jeho částí o postavení, je takzvaná organická teorie státu založena na falešné analogii. Na druhé straně uzavřená společnost o takovýchto tendencích příliš neví. Její instituce, včetně jejích kast, jsou posvátné – jsou tabu. V tomto případě nedopadá organická teorie tak špatně. Nepřekvapuje tedy, že většina pokusů o aplikaci organické teorie na naši společnost není ničím jiným než zastřenými pokusy o propagandu návratu ke kmenovému systému.⁷

V důsledku ztráty svého organického charakteru by se mohla otevřená společnost postupně stát tím, co bych rád nazval „abstraktní společností“. Do značné míry by tak ztratila charakter konkrétní či reálné skupiny lidí nebo charakter systému takových reálných skupin. Tento jev, který byl jen zřídka pochopen, je možno vysvětlit nadsázkou. Představme si společnost, v níž se lidé prakticky nikdy nesetkávají tvář v tvář, v níž všechny záležitosti vyřizují izolovaní jednotlivci, kteří spolu komunikují strojem psanými dopisy nebo telegramy a kteří se

pohybují v uzavřených autech. (Umělá inseminace by dokonce umožňovala i rozmnožování bez osobní přítomnosti.) Takováto fiktivní společnost by mohla být nazvána „zcela abstraktní či odosobnělou společností“. Na tom všem je zajímavé, že naše moderní společnost v mnoha svých aspektech připomíná takovouto zcela abstraktní společnost. Ačkoli nejezdíme trvale sami v uzavřených autech (ale tváří v tvář se na ulici setkáváme a mjíjme s tisíci lidí), výsledek je prakticky skoro stejný, jako kdybychom nikdy nevystoupili z auta – s těmi, které mjíjme na ulici, zpravidla nenavazujeme žádné osobní vztahy. Podobně členství v odborech nemusí znamenat víc než vlastnictví členského průkazu a placení příspěvku neznámému úředníkovi. V moderní společnosti žije mnoho lidí, kteří nemají žádné nebo mají jen minimum důvěrných osobních kontaktů, kteří žijí v anonymitě a izolaci, a v důsledku toho v neštěstí. Neboť ačkoli se společnost stala abstraktní, biologické ustrojení člověka se příliš nezměnilo. Lidé mají sociální potřeby, které v abstraktní společnosti nemohou naplnit.

Náš obraz je i v této podobě samozřejmě značně nadsazen. Nikdy nemůže a také nebude existovat zcela nebo z velké části abstraktní společnost, a totéž platí o racionální společnosti. Lidé stále tvoří reálné skupiny a vstupují do různých reálných sociálních kontaktů a pokoušejí se co nejlépe uspokojit své emocionální sociální potřeby. Avšak většina sociálních skupin moderní otevřené společnosti (s výjimkou některých šťastných rodin) jsou jen ubohé náhražky, neboť neposkytují společný život. A mnohé z nich nemají v životě společnosti jako celku žádnou funkci.

Podaný obraz společnosti je nadsazen ještě jinak: jsou v něm zatím obsaženy jen ztráty, nikoli také zisky. Ty zde přitom jsou. Osobní vztahy nového druhu mohou vznikat tam, kde do nich lze svobodně vstupovat, kde nejsou určovány náhodnými okolnostmi. Tak vzniká nový individualismus. Podobně mohou duchovní svazky sehrát velkou úlohu tam, kde jsou biologické nebo fyzické svazky oslabeny atd. Ať už je tomu jakkoli, doufám, že náš příklad jasně ukázal, co je míněno abstraktní společností na rozdíl od konkrétnější či reálnější sociální skupiny, a že nám zjedná jasno v tom, že naše moderní otevřené společnosti do značné míry fungují na základě abstraktních vztahů, jako je výměna nebo spolupráce. (Právě analýzou těchto abstraktních vztahů se především zabývá moderní sociální teorie, jako například ekonomická teorie. Toto nepochopili mnozí sociologové (jako Durkheim), kteří se nikdy nevzdali dogmatického přesvědčení, že společnost musí být analyzována z hlediska reálných sociálních skupin.)

Ve světle toho, co bylo řečeno, se stává zřejmým, že přechod od uzavřené společnosti k společnosti otevřené lze označit za jednu z nejhlubších revolucí, jaké kdy lidstvo prodělalo. Vzhledem k tomu, co

jsme popsali jako biologický charakter uzavřené společnosti, je třeba se tímto přechodem zabývat vskutku hluboce. Tvrdíme-li, že naše západní civilizace má původ u Řeků, měli bychom si udělat představu o tom, co to znamená. Měli bychom si tedy uvědomit, že právě Řekové pro nás započali onu velkou revoluci, která je zřejmě stále ve svém počátku – tj. přechod od společnosti uzavřené k otevřené.

II.

Tato revoluce nebyla samozřejmě provedena cílevědomě. Počátek zhroutil kmenového systému, uzavřených společností v Řecku lze datovat od doby, kdy začal být pocíťován populační růst vládnoucí třídou pozemkových vlastníků. To byl konec „organického“ kmenového systému, protože tak vzniklo sociální napětí uvnitř uzavřené společnosti vládnoucí třídy. Zpočátku se zdálo, že existuje něco jako „organické“ řešení tohoto problému, vytvářením dceřinných obcí. („Organický“ charakter tohoto řešení byl zdůrazňován magickými obřady, které vysílání kolonistů doprovázely.) Tento kolonizační rituál však zhroutil pouze odsunul. Vytvořil dokonce nová nebezpečná ohniska tam, kde došlo ke kontaktům kultur; tyto kontakty pak vytvořily největší nebezpečí pro uzavřenou společnost: obchod, a novou třídu zapojenou do obchodování a mořeplavectví. Kolem 6. stol. př. Kr. způsobil tento vývoj částečný rozklad starých způsobů života a dokonce řadu politických revolucí a reakcí. Vedl nejen k pokusům udržet a zastavit zhroutil kmenového systému silou (jako ve Spartě), nýbrž také k oné velké duchovní revoluci, k vynalezení kritické diskuse, a v důsledku toho k vynalezení myšlení osvobozeného od posedlosti magií. Současně s tím nacházíme první příznaky nového neklidu. *Začíná být pocíťováno určité pnutí uvnitř civilizace.*

Toto pnutí, tento neklid je důsledkem zhroutil uzavřené společnosti. Je stále pocíťováno dokonce i dnes, zvl. v obdobích společenských změn. Pnutí je vyvoláváno úsilím, které od nás neustále vyžaduje život v otevřené a částečně abstraktní společnosti – tedy snahou být racionální, vzdát se alespoň některých emocionálních sociálních potřeb, starat se sami o sebe a přijímat svou odpovědnost. Jsem přesvědčen, že toto pnutí musíme snášet jako cenu, kterou je třeba zaplatit za každé nabyté vědění, rozumnost, spolupráci a vzájemnou pomoc, a v důsledku toho i za zvětšení naší naděje na přežití a za nárůst počtu obyvatelstva. Tuto cenu platíme za to, že jsme lidé.

Tíživé pnutí je těsně spjato s napětím mezi třídami, a objevilo se až se zhroutil uzavřené společnosti. Tato společnost však uvedený problém nezná. Alespoň její vládnoucí příslušníci považují otroctví, kastovní systém a třídní nadvládu za cosi „přirozeného“, nesporného. Avšak se zhroutil uzavřené společnosti tato jistota mizí, a s ní

i veškerý pocit bezpečí. Kmenové společenství (a později „obec“) je pro příslušníka kmene místem, kde se cítí bezpečně. Obklopen nepřáteli a nebezpečnými či dokonce nepřátelskými magickými silami, zakouší kmenové společenství podobně jako dítě svou rodinu a svůj domov, v nichž hraje svou určitou roli, roli, kterou dobře zná a dobře hraje. Zhroutil uzavřené společnosti, vyvolávající třídní problémy a problémy spojené se společenským postavením, muselo mít na občany stejný účinek, jako má na děti vážná rodinná hádka či rozpad rodinného krbu.⁸ Privilegované třídy, které začaly být ohrožovány, pocíťovaly samozřejmě takové pnutí silněji než třídy, které byly dříve potlačeny; avšak i ty pocíťovaly určitý neklid. Byly rovněž vystrašeny zhroutil svého „přirozeného“ světa. A přestože dále bojovaly svůj zápas, často váhaly s využitím svých vítězství nad třídními nepřáteli, kteří se opírali o tradici, *status quo*, vyšší úroveň vzdělání a pocit přirozené autority.

V tomto světle se musíme snažit pochopit dějiny Sparty, obce, která se úspěšně pokusila tento vývoj zastavit, a Athén, hlavní obce demokratické.

Snad nejsilnější příčinou zhroutil uzavřené společnosti byl rozvoj námořní plavby a obchodu. Úzký kontakt s jinými kmeny snadno nabourá pocit nezbytnosti kmenových institucí; a obchod, obchodní iniciativa, je zřejmě jednou z těch mála forem, v nichž se může prosadit iniciativa a nezávislost jednotlivce, dokonce i ve společnosti, v níž stále ještě převládá kmenový systém.⁹ Tyto dva faktory, mořeplavectví a obchod, se staly hlavními rysy athénské imperiální politiky, který vznikl v pátém století před Kristem. Oligarchové, příslušníci privilegovaných nebo dříve privilegovaných athénských tříd, vskutku rozpoznali, že se jedná o něco mimořádně nebezpečného. Pochopili, že athénský obchod, peněžní obchodní duch, námořní politika a demokratické tendence jsou součástí jednoho jedinečného pohybu a že není možné demokracii porazit, aniž by se šlo na kořen zla a aniž by byla zničena jak námořní politika, tak impérium. Námořní politika Athén však byla založena na jejích přístavech, zvl. Peiraieu, obchodním středisku a baště demokratické strany; strategie Athén se opírala o hradby a později o dlouhé zdi, které je spojovaly s přístavy Peiraieus a Faléron. Po více než století byly impérium, válečná flotila, přístav a zdi nenáviděny oligarchickými stranami Athén jako symboly demokracie a zdroje její síly, kterou hodlaly jednoho dne zničit.

Mnoho důkazů o těchto událostech nalezneme v Thúkydidových *Dějích peloponéské války* či spíše dějinách dvou velkých válek v letech 431–421 a 419–403 př. Kr., mezi athénskou demokracií a zastavným oligarchickým kmenovým systémem Sparty. Čteme-li Thúkydida, nesmíme nikdy zapomínat, že jeho srdce nepatřilo Athénám, jeho rodnému městu. Ačkoliv zřejmě nepatřil ke krajnímu křídlu athénské